Jana M a t ú š o v á (Praha)

ALENA JAKLOVÁ – RÜDIGER HARNISCH (eds.): OD TRADICE K BUDOUCNOSTI. JAZYKOVĚ-LITERÁRNÍ DĚDICTVÍ VÝCHODNÍHO BAVORSKA A JIŽNÍCH ČECH JAKO FOKUS UNIVERZITNÍ SPOLUPRÁCE. Praha: ARSCI 2019, 407 s., ISBN 978-80-7420-057-1.

Publikace *Od tradice k budoucnosti* je výsledkem mezinárodního česko-německého (bavorského) projektu, řešeného ve spolupráci Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích a Filozofické fakulty Univerzity Pasov. Vyšla s podporou Evropských fondů pro regionální rozvoj v české i německé jazykové verzi (německy: *Aus der Tradition in die Zukunft. Das sprachlich-literarische Erbe Ostbayerns und Südböhmens als Fokus universitärer Zusammenarbeit*) a jejím hlavním cílem je „harmonizace nabídky vzdělávání zajišťovaného vysokoškolskými institucemi v jihočesko-východobavorském regionu“ (s. 7). To by mělo napomoci sbližování českého a bavorského vzdělávacího systému a přispět k pochopení historických a jazykových zvláštností zkoumaného příhraničního regionu. Obsah publikace byl zařazen do výukových plánů obou univerzit. Má seznámit studenty se specifiky minulého soužití obou národností ve zkoumané oblasti, a tak přispět k vzájemnému pochopení a sbližování Čechů a Němců na obou stranách státní hranice v současnosti.

Jednotlivé studie v knize řeší témata lingvistická, literárněvědná, sociologická a konečně i otázky počítačového zpracování projektu. Právě lingvistická část publikace se z větší části věnuje onomastickým tématům, protože do vlastních jmen se bývalé česko-německé kontakty v regionu promítly velmi výrazně.[1]

Vymezení zkoumaného areálu podává v úvodní studii „Jazyková situace v příhraniční oblasti jižních Čech“ (s. 13–68) Alena Jaklová. Jde o území ohraničené v jižních Čechách městy Volary, Prachatice, Netolice a České Budějovice, na bavorské straně se výzkum soustředil na město Pasov. Jde o oblast historického česko-německého kontaktu a zároveň o území, jímž vedla větev dávné Zlaté stezky, která spojovala Pasov s Prachaticemi a jež byla nejen obchodní, ale i kulturní

[1] Mimo onomastické stati obsahuje svazek tyto studie: Marie Janečková, Dialekty v kontaktu. Vliv bavorsko-rakouských dialektů na české dialekty se zaměřením na jihozápadočeskou podskupinu, vliv českých dialektů na dialekty bavorské (s. 177–194); Jürgen Eder, Pročíst se prostorem. Prolegomena k pokusu o zpřístupnění literárního regionu (s. 287–332); Miroslava Kubatová Pitrová – František Funda, Lidské osudy na pozadí společné česko-bavorské minulosti i současnosti (s. 333–392); Alois Dickelberger, Aplikace projektu „Od tradice k budoucnosti“ pro webové stránky a mobilní zařízení (s. 393–404).

tepnou. A. Jaklová ve své studii podává dále obecný přehled vývoje německého jazyka na území dnešní České republiky a sleduje na základě historických dokumentů národnostní a jazykový vývoj měst Prachatice, Volary a Netolice. Z hlediska onomastiky jsou nejzajímavější výsledky výzkumu příjmení v uvedených městech. Autorka se zabývá německými příjmeními v době do konce 2. světové války, v 50. letech 20. století a dále od konce 20. století po současnost. Vyhodnocuje zastoupení příjmení německého původu, zabývá se otázkou, kolik procent obyvatel jednotlivých měst mělo/má německé příjmení, poukazuje na specifika souboru příjmení v různých časových etapách atd. Problém, který zkresluje zejména statistické údaje, představuje skutečnost, že se některá příjmení na základě grafické podoby vyhodnocují jako jazykově německá, ačkoli německého původu nejsou (*Ratay*, *Kubek*, *Schima*, *Pankratz*, *Macho*, *Matschek*, *Beneschl*, *Gabriel*, *Polach*, *Kašpar*…).

Příjmením dalšího města regionu se věnuje Markéta Ederová ve studii „Příjmení německého původu v Českých Budějovicích ve 20. století“ (s. 69–129). Od obecného úvodu k vlastním jménům, který se zabývá charakteristikou a funkcemi vlastních jmen, vznikem dvoujmennosti,[2] vývojem příjmení a možnostmi jejich klasifikace, autorka přechází k analýze vývoje příjmení a jejich dnešního stavu v Českých Budějovicích. Svůj výzkum rozdělila do tří období – první z nich vymezila rokem 1921, kdy proběhlo první sčítání lidu v nově vzniklé Československé republice, následuje výzkum změn repertoáru příjmení po druhé světové válce a pro srovnání rozbor současného stavu. Materiály, které se staly východiskem pro vlastní zkoumání příjmení, jsou vyhodnoceny v kontextu historického vývoje. Zajímavé a originální jsou zejména závěry vyplývající z dokumentů ze sčítání lidu v letech 1869, 1880 a 1921. Týkají se nejen problematiky určování „obcovacího jazyka“ a „národnosti“ v jazykově smíšeném městě, ale i způsobů grafického záznamu příjmení německého původu ve sčítacích listinách (zvláště v roce 1921). Na základě analýzy korpusů příjmení z jednotlivých období pak autorka určuje jejich frekvenci v Českých Budějovicích – mezi nejčastější zde patří i formy, které v celostátním průměru v první dvacítce nejfrekventovanějších příjmení nefigurují (např. *Pouzar*, *Šustr*). Příjmení německého původu z Českých Budějovic se dále třídí podle sémantické motivace a podrobně se analyzují formy typické pro toto město. K této části studie lze připomenout, že přímení *Böhm* se obecně řadí pouze

[2] Ráda bych na tomto místě uvedla na pravou míru chybnou informaci ve své knize (Matúšová 2015, s. 16, pozn. 11 a s. 48) vzniklou v důsledku časového tlaku. Odkaz na ni se objevil jak ve studii A. Jaklové (s. 46, pozn. 73), tak i M. Ederové (s. 73, pozn.16). Jako datum zavedení dvoujmennosti v Čechách uvádím mylně rok 1776, kdy byla povinnost mít dvě jména ustanovena v rakouské části habsburské monarchie. V Čechách tomu tak bylo až o 10 let později, roku 1786, jak uvádí např. J. Pleskalová (2011, s. 94). Odkaz na její práci vypadl ze seznamu použité literatury.

ke jménům podle původu a nehodnotí se jako příjmení z přezdívky (s. 111), příjmení *Plojhar* (s. 112–113) je logicky v této nářečně určené a graficky specifické podobě doloženo jen v Čechách, v Německu ho ve „spisovné" podobě *Bleicher* vykládá mj. slovník R. a V. Kohlheimových (2005).

Výzkum nejstarších příjmení jako svědků historických česko-německých kontaktů ve zkoumaném příhraničním regionu je předmětem studie Sigrid Graßlové „Příjmení mezi Českými Budějovicemi a Pasovem" (s. 131–149). Autorka v ní představuje poznatky o vývoji příjmení, o jejich tradičním (německém) třídění a stručně upozorňuje na hláskoslovné, pravopisné a lexikální zvláštnosti zjištěných německých jmen. Těžištěm studie je rozbor forem, které autorka získala z archivních materiálů. Německá příjmení z české části oblasti autorka vyexcerpovala z listinářů z 13.–15. století a získala tak zhruba 500 různých forem. Část z nich se dochovala v oblasti dodnes (29) a tyto formy se pak podrobně etymologicky rozebírají a třídí se podle sémantické motivace. Na Pasovsku bylo z matričních knih z období od konce 16. století do 19. století získáno asi 25 českých příjmení, z nichž 13 je podrobeno detailní sémanticko-motivační analýze.

Ve své druhé studii „Integrace německých příjmení do českého jazyka" (s. 153–176) provádí Alena Jaklová lingvistický rozbor příjmení německého původu na české straně zkoumaného areálu. Přitom nejprve rozebírá otázky pravopisného přizpůsobování německých forem příjmení českému pravopisu. Je třeba upozornit, že se často nedostatečně rozlišuje hlásková podoba příjmení a její grafické ztvárnění, což je v mnohých formulacích matoucí. Např. se pak v textu objevují tvrzení typu „konsonant *z* se … vyslovuje jako *c*" nebo „skupiny souhlásek *sch*, *tsch* se v němčině vyslovují jako souhláska jedna" (s. 157) atd. Podobně např. psané *ie* nelze označit jako dvojhlásku, ale jako grafické znázornění dlouhého *í* (s. 156). Pokud se hodnotí „výskyt zdvojených souhlásek", jde o zdvojování grafémů v písmu, nikoli konsonantů ve výslovnosti mluvené němčiny, např. *Gall – Gal*/*Gál* atd. Některé jevy v hláskosloví příjmení u Čechů se hodnotí jako důsledek jejich německého nářečního znění, k přehledu by však rovněž bylo možno mít některé připomínky. Např. změnu „něm. v/w > čes. f" v příjmeních typu *Vorreythar – Forreitar*/*Forejtar* nelze interpretovat jako důsledek nářeční (bavorské) hláskové změny (s. 159). Část studie k tvarosloví příjmení německého původu rekapituluje zásady jejich užívání (skloňování) v češtině a závěrečná kapitola se věnuje českým slovotvorným prostředkům (koncovky a sufixy) připojovaným v regionu k německým příjmením.

Dvě studie se zabývají místními jmény:

Wolfgang Janka ve svém příspěvku „Místní jména mezi Pasovem a Českými Budějovicemi" (s. 195–268) představuje výsledky výzkumu nejstarších místních jmen doložených do roku 1500 na trase Zlaté stezky mezi Pasovem a Prachaticemi a podél jedné její vedlejší větve vedoucí z Prachatic přes Netolice do Českých

Budějovic. Vlastnímu rozboru místních jmen předchází představení jejich dosavadního výzkumu na německé i české straně oblasti. Jednotlivá (nejstarší) místní jména, která autor řadí podle polohy podél Zlaté stezky mezi Pasovem a Českými Budějovicemi, jsou zpracována jednotně, prakticky slovníkovým způsobem. U každého z nich se uvádí bohatý dokladový materiál, nářeční výslovnost (pokud je doložena), výklad jména, popř. jeho jednotlivých částí, jeho původní význam a v některých případech též komentář k dokladům (u každého jména se odkazuje na použitou literaturu). Tento přehled je východiskem k závěrům o jednotlivých jazykových vrstvách místních jmen, zastoupených v oblasti (vrstva keltská /*Ilzstadt*/, románská /*Passau*/, německá /bavorská/ a slovanská /česká/, přičemž jednotlivé vrstvy se podle autora „mohou překrývat" /s. 253/). U jmen německých (bavorských) a českých se dále analyzují jednotlivé slovotvorné typy (německé deriváty se sufixem *-ing*, obyvatelská jména v dativu plurálu zakončená na *-n*, kompozita s druhým členem *-bach*, *-dorf* atd.; české deriváty s posesivními příponami *-j-*, *-ov-* atd.). Na základě rozborů místních jmen v regionu dochází W. Janka k závěru, že většina MJ podél Zlaté stezky je raně středověkého původu, přičemž některá z nich přímo poukazují na bývalou existenci této komunikace (*Grubweg*, *Salzweg*). Místní jména podle autora prokazují historický význam Zlaté stezky v historii zkoumaného regionu a jsou svědky raného německo-českého kontaktu, který vedl k integraci místních jmen (i osobních jmen, která se stala součástí tzv. smíšených jmen místních) z jazyka do jazyka. Z toho vyvozuje, že „byl tento prostor minimálně v určitých časových obdobích dvojjazyčný" (s. 260).

Blok onomastických studií zakončuje práce Sáry Špeciánové „Přejmenování názvů obcí v Československu po druhé světové válce: Motivace a různé postupy při počešťování německých jmen" (s. 269–285). Vzhledem k tomu, že jde o obecný přehled, vychází autorka hlavně ze sekundární literatury. Reprodukuje ovšem některé údaje, o jejichž spolehlivosti, pokud byly pochopeny a uvedeny přesně,[3] je možno pochybovat. Např. úvodní část textu se zabývá prací „jazykových komisí v meziválečném období" (s. 269–271). K historii místopisné komise je zde možno pro srovnání doporučit článek I. Lutterera (1983). Z něj např. vyplývá, že Místopisná komise založená v roce 1913 při tehdejší Akademii pro vědy, slovesnost a umění začala vyvíjet svou činnost již v roce 1913, nikoli až po roce 1918. Není mi rovněž známo, že by místopisná komise byla v letech 1931–1952 součástí České národní rady badatelské – v rámci této vědecké instituce pracovala v meziválečném období „Názvoslovná komise …", která se nezávisle na „Místopisné komisi …" zabývala standardizací jmen neosídlených objektů pro mapy, tj. anoikonymy (viz Matúšová – Švehlová 2018, s. 6–8). Následující text se týká

[3] Nepřesně jsou např. na s. 278 interpretovány informace J. Matúšové (2015, s. 170), které se týkají počtu přejmenovaných obcí na Moravě a ve Slezsku.

počešťování místních jmen po 2. světové válce v historickém kontextu. Připomínky zde mohou směřovat například k poněkud zkreslené formulaci o počešťování místních jmen německého původu na Moravě a ve Slezsku (viz pozn. 3) apod. Krátká kapitola ke změnám jmen pomístních hodnotí velmi pozitivně práci Názvoslovné komise, která vznikla v roce 1946 při Vojenském zeměpisném ústavu, ačkoli její snahy o standardizaci pomístních jmen po 2. světové válce nepřinesly odpovídající výsledky (srov. Šmilauer, 1957, s. 263; Matúšová – Švehlová, 2018, s. 8–9). V závěrečné části studie autorka představuje způsoby užívané při počešťování místních jmen po druhé světové válce. Využívá při tom třídění F. Lehmanna (1999) a jednotlivé postupy dokumentuje příklady ze zkoumané jihočeské oblasti.

Můžeme shrnout, že publikace *Od tradice k budoucnosti* splňuje své cíle. Její zde recenzovaná onomastická část, jež je z velké části založena na rozsáhlém archivním výzkumu, představuje zkoumaný region jako svébytnou oblast, pro kterou byl její historický národnostní vývoj v mnohém specifický a určující. Jen na základě kritického pochopení historie lze nezaujatě vykročit „k budoucnosti". – Kniha je proto vhodným podkladem pro výuku na vysokých školách regionu, jejichž absolventi by měli mít o česko-německé minulosti oblasti pevné povědomí.

LITERATURA

LUTTERER, I. (1983): K sedmdesátému výročí založení Místopisné komise ČSAV. *Onomastický zpravodaj*, 24, s. 10–21.

MATÚŠOVÁ, J. (2015): *Německá vlastní jména v češtině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

MATÚŠOVÁ, J. – ŠVEHLOVÁ, I. (2018): *Historie názvoslovných komisí*. Praha: Český úřad zeměměřický a katastrální. ([online] <https://geoportal.cuzk.cz/Dokumenty/Historie_nazvoslovnych_komisi_A.PDF> cit. 2020-04-08.)

ŠMILAUER, V. (1957): Revise českých pomístních jmen. *Naše řeč*, 40, s. 260–277.

PLESKALOVÁ, J. (2011): *Vývoj vlastních jmen osobních v českých zemích v letech 1000–2010*. Brno: Host/Masarykova univerzita.

LEHMANN, F. (1999): *Der Wandel der Ortsnamen in den ehemals deutsch besiedelten Gebieten der Tschechoslowakei. Gezeigt an über 300 Beispielen ausgewählter ehemaliger Landkreise*. Scripta slavica, Band 6, Marburg/Lahn: Biblion Verlag.

KOHLHEIM, R. a V. (2005): *Familienamen. Herkunft und Bedeutung von 20 000 Nachnamen*. Mannheim: DUDEN.

Jana Matúšová
ja.matusova@seznam.cz
Společná 2192/5
182 00 Praha 8 – Libeň